

Výkladní skříň

Lidé, kteří přijeli ze Západu do komunistických zemí, byli šokováni jedním pro ně nápadným a nepochopitelným jevem: ve výkladních skříních byly vyrovnány pytlíky mouky, jednoho druhu, do estetických kreací. Jinde byly ozdobné atrakce vytvořené z konzerv paštik nebo krabiček zubní pasty – jednoho druhu. Doma to pak vyprávěli a stala se z toho urbánní legenda, typický příklad, na němž ve zkratce mohl člověk pochopit, co je to socialismus, jaké jsou důsledky údajně racionálního plánování a centrálního řízení hospodářství. My ve „šťastném táboře socialismu“ jsme si vyprávěli vtip: „Proč musí v každém řeznictví viset aspoň jedna tyčka salámu? Aby si lidi nemysleli, že se tam prodávají kachličky.“

Vytvořit ve výkladní skříně z ničeho něco bylo hlavní náplní práce aranžérek. Aranžérka byl učební obor a mezi dívkami byl velmi žádaný, dokonce společensky značně prestižní.

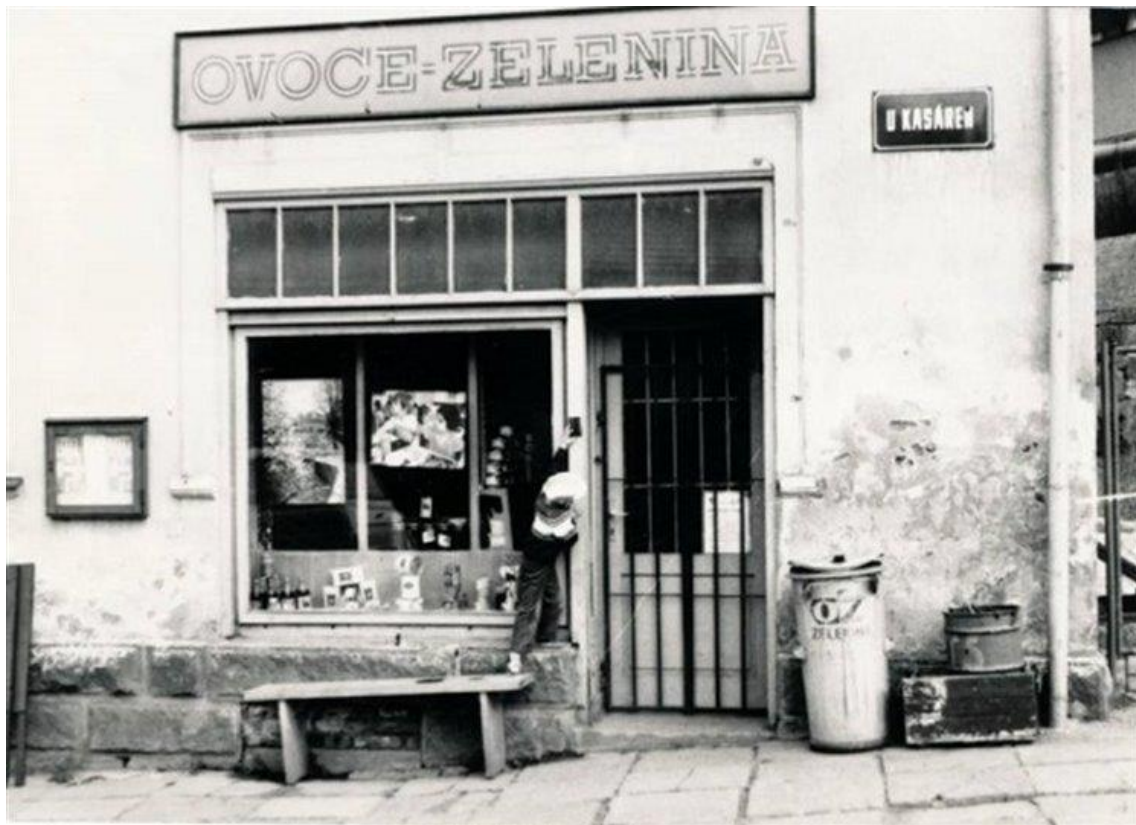
Vánoční nebo velikonoční aranžmá výlohy bylo designérským artefaktem. I když vytvořeným z něčeho jiného, než co se v daném obchodě prodávalo. Protože tam právě často nebylo co prodávat – nebo to, co bylo v prodeji, nikdo nechtěl. Ostatně lidé tehdy koupili i to, co nechtěli, protože museli, nic jiného nebylo.

K výkladní skříni se váže i další historka, která se stala legendou, politickou zkratkou – Havlův zelinář, který do výlohy věší propagandistický plakát. (Václav Havel: *Moc bezmocných*, napsáno a vydáno v samizdatu 1978.)

Zvláštní – tehdejší režim neměl zboží, jež by mohl ve výkladní skříni hrdě nabídnout. O to víc se tam předváděl se svými ideologickými symboly. Paradox? Možná to právě dělali lidem naschvál – aby jim názorně předvedli svůj mocenský triumf.

vš, březen 2019

V diskusi bylo řečeno také toto – na vysvětlenou těm, kdo to nezažili a nedovedou si to představit: Existovali „uliční důvěrníci“ a „domovní důvěrníci“ – většinou tedy důvěrnice. Ti chodili a hlídali lidi, zda se chovají konformně. Každého, kdo si troufnul se lišit, udali. Hříšníkově to pak „soudruzi“ zapsali do „kádrových materiálů“. A podle nich se pak přidělovalo kdeco. Povolení k cestě do zahraničí, přihláška dítěte na střední nebo vysokou školu, schválení půjčky na byt nebo dům. Obchodník, který by si dovolil nedat do výlohy komunistický plakát, občan, který by byl tak drzý, že by nevyvěsil příslušné vlaječky do oken o nějakém komunistickém svátku, by to dříve nebo později pocítil na své kariéře.

Něco podobného vlastně dnes provádí čínský komunistický režim, akorát že s využitím nejmodernějších počítačových technologií. Lidem se sčítá tzv. „sociální kredit“, a to automaticky, podle předem daných ideologických kritérií. Kdo se nechoval náležitě podle představ komunistické hierarchie, nedostane se k některým společenským vymoženostem, které jsou jen na příděl. Tak si režim zajišťuje politickou loajalitu.

VÁCLAV HAVEL – MOC BEZMOCNÝCH (1978) UKÁZKA

Vedoucí obchodu se zeleninou umístil do výkladu mezi cibuli a mrkev heslo „Proletáři všech zemí, spojte se!“. Proč to udělal? Co tím chtěl sdělit světu? Je skutečně osobně zapálen pro myšlenku spojení proletářů všech zemí? Uvažoval opravdu někdy aspoň chvíli o tom, jak by se takové spojení mělo uskutečnit a co by znamenalo? Myslím, že u drtivé většiny zelinářů lze právem předpokládat, že o textu hesel ve svých výkladech celkem nepřemýšlejí, natož aby jimi vyslovovali něco ze svého názoru na svět. To heslo přivezli našemu zelináři z podniku spolu s cibulí a mrkví a on je dal do výkladu prostě proto, že se to tak už léta dělá, že to dělají všichni, že to tak musí být. Kdyby to neudělal, mohl by mít potíže; mohli by mu vyčíst, že nemá „výzdobu“; někdo by ho mohl dokonce nařknout z toho, že není loajální. Udělal to proto, že to patří k věci, chce-li člověk v životě obstát; že je to jedna z tisíce „maličností“, které mu zajišťují relativně klidný život „v souladu se společností“. Jak vidět, obsah vystaveného hesla je zelináři lhostejný, a dává-li své heslo do výkladu, nedává ho tam proto, že by osobně toužil právě s jeho myšlenkou seznámit veřejnost. To ovšem neznamená, že jeho počín nemá žádný motiv a smysl a že se svým heslem nikomu nic nesděljuje. To heslo má funkci znaku a jako takové obsahuje sice skryté, ale zcela určitě sdělení. Verbálně by je bylo možné vyjádřit takto: já, zelinář XY, jsem zde a vím, co mám dělat; chovám se tak, jak je ode mne očekáváno; je na mne spolehnutí a nelze mi nic vytknout; jsem poslušný, a mám proto právo na klidný život. Toto sdělení má přirozeně svého adresáta: je namířeno „nahoru“, k zelinářovým nadřízeným, a je zároveň štítem, kterým se zelinář kryje před případnými udavači. Svým skutečným významem je tedy heslo zakotveno přímo v zelinářově lidské existenci: zrcadlí jeho životní zájem. Proč musel vlastně náš zelinář postavit své vyznání loajality až do výkladní skříně? Což neprokázal svou poslušnost už dostatečně různými interními nebo poloveřejnými způsoby? Na odborových schůzích hlasoval přece vždycky tak, jak měl; do různých soutěží se zapojil; voleb se spořádaně účastnil; ba i „antichartu“ podepsal. Proč se musí deklarovat ještě veřejně? Vždyť lidé, kteří míjejí jeho výklad, se tam rozhodně nezastavují proto, aby si přečetli, že proletáři všech zemí by se měli podle zelinářova názoru spojit. To heslo prostě nečtou, ba lze předpokládat, že je ani nevidí: zeptáte-li se paní, která se před výkladem zastavila, co tam bylo, určitě vám řekne, jestli dnes mají rajčata, ale s největší pravděpodobností si vůbec neuvědomí, že tam bylo i heslo, natož aby si vzpomněla, které to bylo. Důvodem, proč zelinář musel dát heslo do výkladu, není tedy naděje, že je někdo bude číst nebo že někoho o něčem přesvědčí, ale něco jiného: aby spolu s tisíci jiných hesel tvořilo právě ono panoráma, které připomíná člověku, kde žije a co je od něho očekáváno; sděluje mu, co dělají všichni ostatní, a naznačuje mu, co má dělat i on, nechce-li se vyřadit, upadnout do izolace, „vydělit se ze společnosti“, porušit „pravidla hry“ a riskovat tím ztrátu svého „klidu“ a svého „bezpečí“. Představme si nyní, že se v našem zelináři jednoho dne cosi vzbouří a on přestane vyvěšovat hesla jen proto, aby se zalíbil; na schůzích začne říkat, co si opravdu myslí, a nalezne v sobě dokonce sílu solidarizovat se s těmi, s nimiž mu jeho svědomí velí se solidarizovat. Touto svou vzpourou zelinář vystoupí ze „života ve lži“; odmítne rituál a poruší „pravidla hry“; znovu nalezne svou potlačenou identitu a důstojnost; naplní svou svobodu. Jeho vzpoura bude pokusem o život v pravdě. Účet přijde brzy: bude zbaven místa vedoucího a přeložen k závozníkům; jeho plat se sníží; naděje na prázdninovou cestu do Bulharska se rozplyne; bude ohroženo další studium jeho dětí. Nadřížení ho budou šikanovat a jeho spolupracovníci se mu budou divit. Zelinář se totiž nedopustil jen nějakého individuálního poklesku, uzavřeného do své jedinečnosti, ale udělal něco nepoměrně závažnějšího: tím, že porušil „pravidla hry“, zruší hru jako takovou. Odhalil ji jako pouhou hru. Ukázal, že „život ve lži“ je životem ve lži. Rekl, že král je nahý. A jelikož král je skutečně nahý, stalo se něco nesmírně nebezpečného: svým činem oslovil zelinář svět; každému umožnil nahlédnout za oponu; každému ukázal, že lze žít v pravdě.

HAVEL, Václav. *Moc bezmocných*. Brno: Host, 1989.

HAVEL, Václav. *Moc bezmocných a jiné eseje*. Praha: Knihovna Václava Havla, 2016.

III

The manager of a fruit-and-vegetable shop places in his window, among the onions and carrots, the slogan: “Workers of the world, unite!” Why does he do it? What is he trying to communicate to the world? Is he genuinely enthusiastic about the idea of unity among the workers of the world? Is his enthusiasm so great that he feels an irrepressible impulse to acquaint the public with his ideals? Has he really given more than a moment's thought to how such a unification might occur and what it would mean? I think it can safely be assumed that the overwhelming majority of shopkeepers never think about the slogans they put in their windows, nor do they use them to express their real opinions. That poster was delivered to our greengrocer from the enterprise headquarters along with the onions and carrots. He put them all into the window simply because it has been done that way for years, because everyone does it, and because that is the way it has to be. If he were to refuse, there could be trouble. He could be reproached for not having the proper decoration in his window; someone might even accuse him of disloyalty. He does it because these things must be done if one is to get along in life. It is one of the thousands of details that guarantee him a relatively tranquil life “in harmony with society,” as they say. Obviously the greengrocer is indifferent to the semantic content

of the slogan on exhibit; he does not put the slogan in his window from any personal desire to acquaint the public with the ideal it expresses. This, of course, does not mean that his action has no motive or significance at all, or that the slogan communicates nothing to anyone. The slogan is really a sign, and as such it contains a subliminal but very definite message. Verbally, it might be expressed this way: "I, the greengrocer XY, live here and I know what I must do. I behave in the manner expected of me. I can be depended upon and am beyond reproach. I am obedient and therefore I have the right to be left in peace." This message, of course, has an addressee: it is directed above, to the greengrocers superior, and at the same time it is a shield that protects the greengrocer from potential informers. The slogans. real meaning, therefore, is rooted firmly in the greengrocers existence. It reflects his vital interests. But what are those vital interests? Let us take note: if the greengrocer had been instructed to display the slogan "I am afraid and therefore unquestioningly obedient; he would not be nearly as indifferent to its semantics, eventhough the statement would reflect the truth. The greengrocer would be embarrassed and ashamed to put such an unequivocal statement of his own degradation in the shop window, and quite naturally so, for he is a human being and thus has a sense of his own dignity. To overcome this complication, his expression of loyalty must take the form of a sign which, at least on its textual surface, indicates a level of disinterested conviction. It must allow the greengrocer to say, "Whats wrong with the workers of the world uniting?" Thus the sign helps the greengrocer to conceal from himself the low foundations of his obedience, at the same time concealing the low foundations of power. It hides them behind the facade of something high. And that something is ideology. Ideology is a specious way of relating to the world. It offers human beings the illusion of an identity, of dignity, and of morality while making it easier for them to part with them. As the repository of something suprapersonal and objective, it enables people to deceive their conscience and conceal their true position and their inglorious modus vivendi, both from the world and from themselves. It is a very pragmatic but, at the same time, an apparently dignified way of legitimizing what is above, below, and on either side. It is directed toward people and toward God. It is a veil behind which human beings can hide their own fallen existence, their trivialization, and their adaptation to the status quo. It is an excuse that everyone can use, from the greengrocer, who conceals his fear of losing his job behind an alleged interest in the unification of the workers of the world, to the highest functionary, whose interest in staying in power can be cloaked in phrases about service to the working class. The primary excusatory function of ideology, therefore, is to provide people, both as victims and pillars of the post-totalitarian system, with the illusion that the system is in harmony with the human order and the order of the universe. The smaller a dictatorship and the less stratified by modernization the society under it, the more directly the will of the dictator can be exercised- In other words, the dictator can employ more or less naked discipline, avoiding the complex processes of relating to the world and of self-justification which ideology involves. But the more complex the mechanisms of power become, the larger and more stratified the society they embrace, and the longer they have operated historically, the more individuals must be connected to them from outside, and the greater the importance attached to the ideological excuse. It acts as a kind of bridge between the regime and the people, across which the regime approaches the people and the people approach the regime. This explains why ideology plays such an important role in the post-totalitarian system: that complex machinery of units, hierarchies, transmission belts, and indirect instruments of manipulation which ensure in countless ways the integrity of the regime, leaving nothing to chance, would be quite simply unthinkable without ideology acting as its all-embracing excuse and as the excuse for each of its parts.